

Fenomenologisen sosiologian ja kulttuurin tutkimuksen klassikko

■ RISTO HEISKALA

Alfred Schütz: *Sosiaalisen maailman merkityksenkäs rakentuminen. Johdatus ymmärtävään sosiologiaan.* Vastapaino 2007.

Wienin yliopiston lahjakas nuori oikeusoppinut Alfred Schütz (1899–1959) julkaisi nyt suomeksi ilmestyneen teoksen *Der sinnhafte Aufbau der Sozialen Welt. Eine Einleitung in die verstehende Soziologie* vuonna 1932 kotimaassaan Itä-vallassa. Teos ei jäänyt täysin vaille huomiota vaan päätyi myöhem-

min mm. Heidelbergissa Saksassa sapattivuoden viettäneen Talcott Parsonsin lähdeluetteloon hänen julkaistessaan Harvardiin palatuaan vuonna 1937 ensimmäisen monografiamuotoisen ohjelmajulistuksensa sosiologialle ja muille yhteiskuntatieteille nimellä *The Structure of Social Action*.

Parsons tuskin kuitenkaan luki Schützin teosta eikä sen maine muutoinkaan ilmeisesti juuri kiirinyt kapean oppineiden piirin ulkopuolelle. Lisäksi fasismien nousuun liittyneet historian myrskyt heitтелivät niin teoksen tulkintayhteisöä kuin sen tekijää niin, että Itävalta-Unkarissa syntynyt wieniläinen skolaari pian päätyi elättämään itsensä pankkilakimiehenä New Yorkissa. Siellä hän kirjoitti vapaa-aikanaan ahkerasti englanninkielisiä artikkeleita aina kun musiikkiharrastuksiltaan ehti ja suunnitteli myöstoisen monografian laadintaa. Artikkelit, mm. kuuluisa ”On multiple realities” (1945), on julkaistu neliosaisessa kootuissa teoksissa, mutta toinen monografia ei Schützin eläessä edennyt luonnoksia pidemmälle (hänen kuolemansa jälkeen sen osat I ja II tosin julkaistiin Thomas Luckmannin toimittamina ja uudelleen kirjoittamina vuosina 1973 ja 1989) eikä ensimmäistäkään monografiaa saatu käännettyä englanniksi ennen kuin Schützin kuoleman jälkeen vuonna 1967, silloinkin heikkotasoisena käännöksenä ja alkuperäisestä poikkeavalla nimellä *Phenomenology of the Social World* (uudistettu ja käsitteellisesti joiltain osin paranneltu laitos 1978). Schützin ajattelun leviäminen Yhdysvalloissa ei kuitenkaan jäänyt pelkkien artikkelien varaan, vaan hän toimi myös aktiivisesti opettajana natsien maan-

pakolaiseksi ajamia eurooppalaisia intellektuelleja tukemaan perustetussa University in Exile:ssä. Oppilaitos muutti myöhemmin nimensä New School for Social Researchiksi ja jatkaa edelleen toimintaansa Manhattanin alakaupungilla. Vaikka Schütz saattoi omistautua opettamiselle vasta muutamina elämänsä viimeisenä vuotena, voimme löytää hänen opetus- ja ohjaustyönsä jälkiä sellaisista myöhemmin kuuluisiksi tulleiden oppilaiden perustamista virtauksista, kuten Harold Garfinkelin etnometodologiasta ja Peter Bergerin ja Thomas Luckmannin sosiaaliseen konstruktionismista.

Entä miksi Parsons kirjasi Schützin lähdeluettelonsa ja kutsui hänet myöhemmin luennoimaan tohtoriseminaariinsa Harvardissa, ja miksi Schütz sai sellaisia nimekkäitä oppilaita kuin Garfinkel tai Berger ja Luckmann? Syy lienee se, että häntä voidaan pitää fenomenologisen sosiologian perustajana, joka yhdisti työssään yhtäältä Max Weberin toimintateoreettisen yhteiskuntatutkimuksen ohjelman ja toisaalta Edmund Husserlin fenomenologiseen filosofiaan liittyvän merkityksen teorian.

Weber esitti postuumissa teoksessaan *Wirtschaft und Gesellschaft* (1922), että sellaisten massiivisten yhteiskuntamuodostumien, kuten valtion ja taloudellisten organisaatioiden, tutkimus tulisi aina viimekädessä kytkeä yksittäisten toimijoiden merkityksenantoon. Weberin mukaan tutkijalla tai kenelläkään muullakaan tarkastelijalla ei kuitenkaan ollut suoraa pääsyä toimijoiden mieleen. Siksi hän esitti merkityksenannon tutkimuksen välineeksi ns.

ideaalityyppimenetelmää, jossa toimijoiden merkityksenantoa lähestytään sellaisin tutkijan sisäisesti ristiriidattomiksi konstruoi-min ajatuskuvitelmin kuin ”keskiajan kristillisyyttä” tai ”modernin kapitalismin henki”. Weberin mukaan näillä konstruktiolla ei sellaisenaan ollut suoraa vastinetta yhteiskunnallisessa todellisuudessa, mutta ne olivat hyödyllisiä apuvälineitä, joita tutkija tarvitsi joko kertoessaan kulttuurimerkitystä omaavan yksittäisen kertomuksen (historiatiede) tai kuvatessaan yhteiskunnallisesti keskimääräisen toistuvan tapahtumakulun (sosiologia).

Schütz jakoi teoksessaan Weberin käsityksen siitä, että yhteiskuntatutkimusta ei voida asianmukaisesti tehdä ellei tutkita toimijoiden merkityksenantoa, mutta sanoutui irti ideaalityyppimenetelmästä sellaisena kuin Weber sen ymmärsi. Hän käytti kyllä edelleen Weberiltä löytämäänsä termiä, mutta tutkijan kammiossaan konstruoi-min ideaalityyppien sijaan hän etsi yhteiskunnassa tosiasiaa tapahtuvia merkitysprosesseja. Voisi käyttää Schützilta puuttuvaa termiä ”realiteetti” tai hänellä esiintyvää termiä ”prototyyppi”. Näiden yhteiskunnassa todella esiintyvien tyyppitelyiden hahmottamiseksi hän tukeutui Henri Bergsonin elämäntutkimukseen sisältyviin ajatuskulkuihin, joiden mukaan inhimilliset olennot hahmottavat todellisuutta elämän- ja tajunnanvirran alati jatkavana kestona, *durée*na. Varsinaiset välineet merkitysteoriaansa Schütz kuitenkin löysi vasta Edmund Husserlin fenomenologiasta filosofiasta.

Husserlin fenomenologia oli transsendentaalifilosofiaa, jon-

ka tavoitteena oli Immanuel Kantin *Puhtaan järjen kritiikin* tavoin perustella matematiikan ja teoreettisen fysiikan pätevyys. Husserlin mukaan tässä tehtävässä oli välttämätöntä lähteä liikkeelle arkimaailman merkityksenannosta, jossa tietoisuus on aina jonkin subjektin tietoisuutta ja lisäksi tietoisuutta jostakin tajunnansisällöstä, esimerkiksi jonkin pinnan punaisuudesta. Tätä huomion kiintymistä punaisuuteen Husserl kutsui tajunnan intentionaaliseksi aktiksi. Se ei kuitenkaan itsessään ollut vielä merkitys vaan vasta merkityksen raakamateriaalia. Merkityksen tasolle tajunta siirtyi vasta siinä vaiheessa, jossa edellä mainittua näitä tajunnan intentionaalista aktia seurasi reflektiivinen intentionaalinen akti, joka kohdistui tuohon edeltävään intentionaaliseen aktiin. Esimerkin tapauksessa kysymys on tajunnan reflektiivisestä intentionaalista aktista, jossa huomio kiintyy siihen, että huomio on edellisessä intentionaalissa aktissa kiintynyt ”punaisuuteen”. Husserlille tämä ”luonnollisen asenteen” varassa toimivan subjektin arkimerkitysten muodostumisen prosessi oli pelkkä lähtökohtataso, jolta hän nopeasti siirtyi erilaisten reduktioiden kautta tapahtuvien arkitajunnan piirteiden sulkeistamisen myötä transsendentaalisen fenomenologian tasolle. Schütz sen sijaan oli kiinnostunut juuri arkimaailman fenomenologiasta eli tutkimuksesta, jonka kohteena oli merkitystyypittelyjen syntyminen ja uusintuminen arjen tajunnanvirrassa.

Arkimaailman fenomenologiassa Schütz oli ensimmäisten joukossa, mutta ei ainutlaatuinen siinä mielessä, että vastaavia int-

ressejä ilmensivät eri tavoin myös mm. Martin Heidegger sekä myöhemmin Maurice Merleau-Ponty, Aron Gurwitsch ja Jean-Paul Sartre. Omaperäistä Schützint ajattelussa oli kuitenkin Husserliin nojautuvan merkityksen teorian yhdistäminen Weberin toimintateoriaan. Se tapahtui introdusoimalla arjen merkitysvirtaan Husserlilta puuttuva merkityksen muodostuksen mekanismi, projekti, jossa tajunnan reflektiivinen intentionaalinen akti ei suuntautunut menneisyyteen, sen intentionaaliset aktit merkityksellistävänä liikkeenä, vaan tulevaisuuteen tulevan toiminnan suunnitteluna tajunnassa. Projektin käsite (joka terminä löytyy myös Heideggerilta mutta toisin tavoin käytettynä) mahdollisti arkimaailman fenomenologiaan liittyvän merkityksen teorian kirjoittamisen weberiläisen toiminnan sosiologian perustaksi ja avasi näin tien fenomenologisen sosiologian sille linjalle, jota Bergerin ja Luckmannin *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen* (ilm. 1966) tuli myöhemmin seuraamaan intressissään suurten yhteiskuntarakenteellisten kokonaisuusien jäsentämiseen.

Toinen linja puolestaan oli arjen merkitystulkintaan kiinnittyvä Garfinkelin *Studies in Ethnomethodology* (1967), jonka traditiiossa on yleensä keskitytty keskusteluiden ja muiden mikrotilanteiden analyysiin kiinnittäen huomiota toimijoiden selontekoihin tilanteista merkityksistä. Termi selonteko (*accounting*) on hämmentänyt monta aloittelevaa etnometodologia, mutta sen tulkinta helpottuu olennaisesti, kun havaitsemme, että taustalla on Husserlin merkityksen teoriaan sisältyvä ajatus reflek-

tiivisestä intentionaalisesta aktista.

Schützin työtä on alettu tuntea ja arvostaa laajemmalti vasta viime vuosikymmeninä, kun kuuluisiksi tulleiden oppilaiden ajattelun juurien etsintä on paljastanut niiden takaa yhteisen lähteen eli Schützin työn, joka on myös monessa suhteessa havaittu filosofisesti kehittyneemmäksi ja selkeämmäksi kuin oppilaiden tulkinnot ja kehittämät.

Samalla on voitu havaita oppilaiden jakavan mestarin kanssa paitsi näkökulman, joka avaa rikkaan sosiaalisen todellisuuden tutkimuksen ohjelman, jota voitaisiin nykyisen puhutavan mukaan pitää yhtenä kulttuuritutkimuksellisen lähestymistavan varianttina, myös eräitä tähän näkökulmaan liittyviä ongelmia. Tärkein näistä on sosiaalisuuden ongelma. Fenomenologia lähtee liikkeelle maailmasta irtileikkautuneesta solipsistisesta egosta, jonka tajunnanvirran mielteistä ympäröivän todellisuuden ja muiden tajuntojen olemassaolo pyritään johtamaan.

Schütz oli tietoinen tästä ongelmasta. Vuonna 1932 ilmestyneessä kirjassaan hän lähestyy sitä ennen muuta kahta kautta. Ensinnäkin, Schütz oli perehtynyt *Kartesio-laisten meditaatioiden* luonnoksiin, joita Husserl teoksen ilmestymisaikana valmisteli painoon vuonna 1933 ilmestyneestä ensimmäisestä laitosta varten. Schütz myös oletti, että Husserl kykenisi ratkaisemaan solipsismin ongelman teoksessaan.

Nyt tiedämme, ettei tämä Husserlin omasta päinvastaisesta käsityksestä huolimatta pidä paikkaansa: Husserl onnistui meditaatioissaan todistamaan korkeintaan sen, että yksinäinen tajunta kykenee ajattelemaan toisen ajattelevan

tajunnan ideaa, ja tästä on luonnollisesti vielä melkoinen matka sosiaalisuuden ongelman ratkaisuun. Schützin toinen reitti yrittää ratkaista sosiaalisuuden ongelma olikin hedelmällisempi. Siinä hän koetti osoittaa kahden tai useamman tajunnalla varustetun olion yhtäaikaisen fyysikaalisen läsnäolon tilanteet merkitystulkinnan etuoikeutetuksi alueeksi, jolla syntyvät merkityksen tyyppittelyt ovat automaattisesti intersubjektiiivisia tai vähintäänkin kehittyvät tähän suuntaan tilanteen jatkuessa ja sen osanottajien ”vanhetessa yhdessä”.

Nykyisessä dekonstruktion kylästävässä tulkintailmapiiirissä tämäkään argumentaatiolinja ei vakuuta. Tajunnat voivat yhtäaikaisen läsnäolon tilanteissa päätyä prosessiin, jolla on hermeneuttisen kehän muoto, mutta tästä ei ole mitään takeita: yhtä hyvin voidaan päätyä noidankehän muotoiseen prosessiin, jossa virhetulkinnat vahvistavat toisiaan. Olen toisaalla (teoksissa *Toiminta, tapa ja rakenne*, 2000 ja *Society as Semiosis*, 2003) pyrkinyt osoittamaan, että vastaavat ongelmat luonnehtivat myös Schützin oppilaiden työtä, ja että ratkaisu niihin saattaisi löytyä muotoilemalla teoreettista strategiaa uudelleen välineistöllä, jota on kehitetty pragmatismissa ja Pierre Bourdieun käytännön teoriassa.

Tätä ei kuitenkaan ole luettava minkäänlaiseksi yritykseksi kiistä Schützin työn arvoa: se oli aikanaan omaperäistä ja on edelleen omiaan avaamaan lukijan silmät monille merkitysteorian ja yhteiskuntatutkimuksen ongelmille. Teos on opettavaista luettavaa myös teoreettisen strategian muotoilun kannalta. Tässä katsannossa se on lois-

tava esimerkki strategiasta, jossa eri traditioissa syntyneitä tekstejä luetaan rinnan ja niissä esiintyviä ajatuskulkuja yhdistellään tavoitteena saada syntymään jotain suurempaa kuin mikään tarkastelun kohteena olevista traditioista yksin voisi tuottaa. Schützin teos näyttää kirikkaasti, että tällainen synteettinen strategia merkitsee jotain aivan muuta kuin eklektinen kaikkiruokaisuus, mutta vapauttaa silti tutkijan kapeakatseisesta dogmatismista aitojen tutkimuskysymysten pohdintaan.

Klassikkojen käänösratkaisuista voi tunnetusti kiistellä loputtomasti. Veikko Pietilän käännös on erinomainen, joskin paikoin makuuni hieman liian tulkitseva. Hän esimerkiksi suomentaa termin *Sinn* kontekstista riippuen termeillä ”mieli” ja ”merkitys” sekä termin *Bewusstsein* kontekstista riippuen termeillä ”tietoisuus”, ”tajunta” ja ”mieli”. Jos *Sinn* olisi aina saanut suomennoksen ”merkitys” ja *Bewusstsein* aina suomennoksen ”tajunta”, olisi tulkinta jäänyt enemmän lukijalle itselleen. Toisaalta on toki myönnettävä, että se, joka ei tahdo antaa kääntäjän tulkita puolestaan, on aina pakotettu alkutekstin pariin ja siinä mielessä käännöksen sopiikin olla tulkitseva. Pietilän johdatus teoksen maailmaan toimii, ja Tapio Aittolan jälkipuhe Schützin elämäntyöstä palvelee lukijaa hyvin tarjoamalla teokselle kontekstin.

Kirjan julkaiseminen on kulttuuriteko ja osoittaa osaltaan, ettei viime vuosina yhä hysteerisemmäksi yltynyt abstrakti tuloskulttuuri vielä ole onnistunut kovertamaan akateemista maailmaamme niin tyhjäksi, ettei klassikoille enää löytyisi kääntäjiä, tutkijoita ja tul-

kitsijoita. Hyvä niin. Kunnia kuuluu myös kustantajalle, joka on osannut valita tälle, kuten muillekin klassikkosarjan kirjoilleen, oikean ulkoasun. Ihmetyttää kuitenkin, miksi tämä järkevyyden ei ole ulottunut painopaperin valintaan? Luulisi useimpien ostajien olevan valmiita maksamaan kirjastaan muutaman lisäeuron, jotta teos ei kymmenen vuoden kuluttua näyttäisi vessapaperille painetulta!

Kirjoittaja on Yhteiskuntatutkimuksen instituutin johtaja ja sosiologian professori Tampereen yliopistossa.